

PALEO-AKTUEEL 18

ARCHEOLOGIE IN 2006

Met de jaarlijkse uitgave van Paleo-aktueel
geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie
inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut

Vormgeving: Roelf Barkhuis
Omslagontwerp: Nynke Tiekstra
Foto omslag: Urn Marum (foto John Stoel, Groninger Museum)

ISBN-13 9789077922354
ISSN 1572-6622

Website
www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie
Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
tel. 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@rug.nl

Adres van de uitgever
Barkhuis Publishing
Zuurstukken 37 9761 KP Eelde
tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

©2007, Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie /
University of Groningen, Groningen Institute of Archaeology

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een
duidelijke bronvermelding zijn voorzien. Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie

Paleo-aktueel 18

Archeologie in
2006

redactie

Jan Lanting

Martijn van Leusen

Daphne Maring-Van der Pers

Dick Stapert

Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
& Barkhuis
Groningen 2007

In dit nummer: 1) Nederland, 2) Italië, 3) Egypte.

In dit nummer: 1) Boksum, 2) Fochteloo, 3) Heerenveen, 4) Haren, 5) Lellens, 6) Marum, 7) Rottumeroog, 8) Wildervank, 9) Assen, 10) Balloo, 11) Emmerschans, 12) Plankensloot, 13) Zeijen, 14) Zuidlaren, 15) Dronten, 16) U34, Oost-Flevoland, 17) De Krim, 18) Leusderheide, 19) Aardjesberg.

Inhoud

Voorwoord	VII
H.T. WATERBOLK Enkele herinneringen aan Jan Dijkstra (29 april 1907 – 20 maart 2006)	1
L. JOHANSEN, M.J.L.TH. NIEKUS & D. STAPERT Een vreemde vuistbijl, in secundaire positie gevonden bij Dronten (Fl.)	4
D. STAPERT Bladspitsen en de ‘Grote Trek naar het Westen’ van de laatste Neanderthalers in Noordelijk Europa	10
D. STAPERT, J. BEUKER, L. JOHANSEN & M.J.L.TH. NIEKUS Bladspitsen en pogingen daartoe: souvenirs van de laatste Neanderthalers in Nederland	21
I. WOLTINGE, L. JOHANSEN & D. STAPERT Een Hamburgien vindplaats bij Sassenhein te Haren (Gr.), met speciale aandacht voor de functie van boren	32
B.I. SMIT Oppervlaktevindplaatsen uit de steentijd rondom Wildervank (Gr.)	43
F.G. VAN DEN BEEMT Het Messchenveld te Assen (Dr.): een oorspronkelijke archeologische schatkamer	52
H. WOLDRING, Y. BOEKEMA, P. CLEVERINGA, H. DE WOLF, J. SCHOKKER & J.N. BOTTEMA-MAC GILLAVRY Het Messchenveld (Dr.): ook paleobotanisch, archeologisch en geologisch een vijfsterren-lokatie	58
H.T. WATERBOLK De huizen van Fochteloo	69
M.C. GALESTIN Romeinse goden in Friesland	74
J.A.G. VAN ROOIJ, R.T.J. CAPPERS & M. SCHEPERS De botanische samenstelling van mestkoeken en ashopen in relatie tot de reconstructie van akkervegetaties	80

P.A.J. ATTEMA, M. BANNINK, A.J. NIJBOER & G.J.M. VAN OORTMERSSEN Het Crustumerium Project (Italië), verslag van de eerste campagne	87
T.C.A. DE HAAS Intra-regionaal vergelijkend onderzoek: surveys in de Pontijnse moerassen (Italië)	93
H. GROENENDIJK & E. KNOL Marum-Oude Diep en Lellens-Borgweg (Gr.). Aanzet tot nieuwe inzichten in grafbestel door ¹⁴ C dateringen	100
W. PRUMMEL Dierenbotten uit een voorde in de Hunze bij Plankensloot (Dr.)	107
P.B. KOOI Gejut	115
M. DE WIT Laatmiddeleeuwse sarcofagen en steenkisten in Boksum, gemeente Menaldumadeel (Fr.)	120
M. VAN KRUINING <i>Wüstungen</i> in het woudgebied: een studie naar verdwenen nederzettingen in Groningen	125
A.B.M. OVERMEER Het reilen en zeilen aan boord van een zestiende-eeuws overnaads schip	133
J. ZEILER “Buzzard-hawking” in de Middeleeuwen – buizerds als prooi bij de valkenjacht?	144

Voorwoord

“Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut” staat er te lezen in het voorwerk van *Paleo-aktueel*. Maar trouwe lezers zal het niet zijn ontgaan dat *Paleo-aktueel* ook openstaat voor oud-medewerkers, studenten en alumni, en dat wij bij uitzondering ook artikelen plaatsen over de Noord-Nederlandse archeologie van het voorbije jaar waarvan de auteurs zelfs geen indirecte band met het instituut hebben. *Paleo-aktueel* speelt in ieder geval een belangrijke rol als ‘kweekvijver’ waarin jonge archeologen, vaak als co-auteur, hun eerste artikel kunnen publiceren. En voor het eerst passen wij daarbij, zij het op bescheiden schaal, kleurendruk toe.

Ook in 2006 was het GIA weer actief in vele perioden en gebieden, hetgeen weerspiegeld wordt in bijdragen van ver (Egypte) en dichtbij (Groningen/Haren), van lang (Midden-Paleolithicum) en minder lang (15^e–16^e eeuw) geleden. Naar aanleiding van het overlijden van oud-BAI-medewerker Jan Dijkstra, aan wie Waterbolk in dit nummer herinneringen ophaalt, wijzen wij op het onverminderde doorleven van het aloude ‘biologische’ profiel in het nieuwe instituut: u vindt hier artikelen waarin pollen, dierenbotten, botanische resten, hout, leer en verbrand bot een prominente rol spelen. Langs de autoweg A28 ten noorden van Assen, bijvoorbeeld, werd in 2006 begonnen met de aanleg van bedrijventerrein Messchenveld, en het GIA deed daar vooral pollenonderzoek. En in Egypte deden Cappers en medewerkers methodologisch onderzoek naar de vraag, op welke wijze(n) botanische resten uiteindelijk in afval terechtkomen, en wat we daaruit kunnen afleiden over de in het verleden gebruikte economische gewassen.

In dit nummer treft u verder weer een aantal artikelen over vuursteenonderzoek aan, niet alleen over bladspitsen en hun makers (Neanderthalers) door Stapert en collega’s, maar ook over het nieuw gestarte promotieonderzoek van Smit naar de wetenschappelijke waarde van steentijd-oppeervlaktevindplaatsen in Noord-Nederland. Uit de Mediterrane sectie komen een verslag van de meest recente veldverkenningen in de Pontijnse vlakte bezuiden Rome, waar nu twee promovendi onderzoek doen naar de Romeinse Republiek en Keizertijd, en – vele jaren na het afsluiten van de Groningse opgravingen te Satricum – een opwindend rapport van de eerste opgravingscampagne op een ijzertijd-grafveld behorend bij de stad Crustumarium (in de Koningstijd een directe concurrent van Rome).

Terug in Nederland treft u tenslotte een groot aantal bijdragen over middeleeuwse archeologie, waaronder apart vermeld dient te worden de bijdrage van Overmeer over scheepsarcheologie, omdat die de start van de nieuwe specialisatie Maritieme Archeologie in Groningen markeert. Bij het ter perse gaan van dit nummer adverteerde de RUG nog voor een bijzonder hoogleraar op dit terrein.

De redactie

Romeinse goden in Friesland

*Marjan Galestin*¹

In februari van het jaar 2007 stond in een aantal Friese kranten een foto van een klein beeldje van een paard met ruiter (fig. 1). Het was gevonden bij De Knipe, in de omgeving van Heerenveen. De vinder dacht dat het kinderspeelgoed was. Maar de oplettende conservator van het Fries Museum, Evert Kramer, zag al snel dat het een bronzen beeldje was uit de Romeinse tijd en vermoedelijk gemaakt in Engeland. Het beeldje zou door een Friese soldaat mee naar huis genomen zijn (Kramer, 2007). Toch blijven er nog veel vragen onbeantwoord. Wat stelt het beeldje voor? Wat deed een Friese soldaat in Engeland? Waarom nam hij een beeldje mee naar huis?

Ruiterbeeldje

Het beeldje is 7 cm hoog en weegt iets meer dan 24 gram. We zien een paard met een ruiter die in verhouding tot het paard veel te groot is. De man zit rechtop, met zijn rechterarm opgeheven en de hand naast zijn hoofd. In deze hand hield hij vermoedelijk een lans die overigens niet bewaard is gebleven. Zijn linkerarm is afgebroken; met zijn linkerhand hield hij vermoedelijk een schild vast. Het beeldje is sterk gecorrodeerd en daarom is niet goed zichtbaar of de man gekleed is en misschien een kuras draagt. De ruiter lijkt geen helm op het hoofd te dragen.

Uit Nederland zijn geen andere bronzen ruiterbeeldjes bekend, maar in Engeland zijn vergelijkbare beeldjes gevonden. Deze dateren uit de Romeinse tijd, ongeveer de 2^e/3^e eeuw n.Chr. Aangenomen wordt dat met deze figuurtjes de Romeinse god Mars wordt afgebeeld, in de gedaante van een soldaat. Hij draagt als bescherming een kuras, hij heeft een lans en een schild, en op zijn hoofd draagt hij een helm. De meeste van deze beeldjes uit

Engeland zijn van brons, maar sommige zijn gemaakt van aardewerk. Gezien het grote aantal ruiterbeeldjes in Engeland is het goed mogelijk dat ook 'ons' ruiterbeeldje afkomstig is uit Engeland. De vraag is of het beeldje meegenomen kan zijn door een Friese soldaat. Waren er Friese soldaten in Engeland?

Friese soldaten

Er zijn Friezen geweest die in het Romeinse leger hebben gediend. Dat begon al bij de eerste contacten met het Romeinse leger, in het jaar 12 v.Chr. We kennen zelfs een paar soldaten bij naam. Eén van hen heette Bassus. Hij hoorde tot de lijfwacht van de keizerlijke familie en is op 40-jarige leeftijd in Rome begraven. Een ander heette Sextus Valerius Genialis. Hij is, ook op 40-jarige leeftijd, in Engeland gestorven, na twintig jaar trouwe dienst. Op zijn grafsteen wordt hij afgebeeld als ruiter te paard, in volle wapenrusting. Hij heeft een lange lans in de hand en daarmee steekt hij de vijand die onder de voeten van het paard op de grond ligt. Deze Friese soldaat is rond het midden van de eerste eeuw met zijn ruiterafdeling naar Engeland gegaan en is daar door zijn erfgenamen begraven. Ook in de periode daarna hebben Friezen van tijd tot tijd als soldaten in het Romeinse leger gediend. Dit blijkt uit inscripties.

Later, tegen het eind van de tweede eeuw en in de derde eeuw, zijn er groepen van Friese ruiters geweest die in het Romeinse leger hebben gediend. Zij waren gelegerd in Noord Engeland, in legerkampen langs de muur van Hadrianus. De naam van deze eenheden was *Cuneus Frisiorum* (ook wel *Frisionum*). *Cuneus* betekent wig en de naam *Cuneus Frisiorum* betekent dus wig van de Friezen. De reden om de eenheid te vernoemen naar een wig houdt

Fig. 1. Bronzen ruiterbeeldje uit Friesland (foto Fries Museum).

verband met de vorm waarin de formatie ten strijde trok. De voorste ruiter reed alleen op kop en de ruiters daarachter reden in een soort waaier achter hem aan. Hierdoor ondervonden de achterste ruiters minder hinder van de voorgaande. Ook was de formatie door één ruiter op kop ook veel wendbaarder.

Deze Friese ruiters hadden niet alleen hun eigen eenheid met hun eigen naam, ze bleven ook trouw aan eigen gewoontes. Ze bleven hun eigen Friese aardewerk gebruiken om in te koken en hun eigen bekens om uit te drinken. En ze hadden ook kleine heiligdommen waar ze hun eigen goden vereerden. Eén groep soldaten die onderdeel was van een van deze Friese ruitereenheden vereerde een god met de naam Mars Thinscus. De naam van deze god was samengesteld uit de naam van de Romeinse god (Mars) en de naam van de lokale god (Thinscus) van die groep soldaten. Dit samenvoegen van Romeinse en lokale goden was heel gewoon in de Romeinse tijd. Voor de Romeinen was dit een manier om de integratie van de verschillende stammen in het Rijk te bevorderen. Iedereen mocht zijn eigen goden behouden en vereren zo lang die maar gelijkgesteld werden met de Romeinse goden. Anderzijds was het voor de Friese soldaten een mogelijkheid om de eenheid binnen de groep in stand te houden en deze te versterken.

Deze ruitereenheden en hun goden zijn ons bekend omdat in de negentiende eeuw in de plaats Housesteads een aantal rechthoekige stenen zijn gevonden met daarop inscripties. Daarin staat te lezen dat de *Ger Cives Tuihanti Cunei Frisiorum* een wijgeschenk hebben aangeboden aan een aantal goden, waaronder Mars. Deze Latijnse tekst is niet eenvoudig te verklaren. Er staat dat er een groep soldaten was die zich enerzijds Germaan (*Ger*) noemde, maar tegelijkertijd burgers (*Cives*) met de naam *Tuihanti*. Er staat ook dat deze groep onderdeel was van de Friese eenheid.

Het is verleidelijk om Tuihanti te verbinden met de naam van het huidige Twente. In-

dien met de Tuihanti inderdaad soldaten uit Twente bedoeld werden dan waren zij kennelijk onderdeel van de Friese eenheid. Dat zou kunnen betekenen dat er in de derde eeuw contacten waren tussen Friezen en bewoners van Twente. Maar het is ook denkbaar dat de soldaten uit Twente, zonder tussenkomst van de Friezen, door de Romeinen in dienst zijn genomen en bij de Friese eenheid zijn ondergebracht. Er kwamen in de derde en vierde eeuw steeds meer contacten tussen de Romeinen en de bewoners op de zandgronden ten noorden van de Limes. De Tuihanti kunnen een vroeg voorbeeld zijn van deze contacten. Voor de Romeinen was er misschien niet zo veel verschil tussen de Friezen en de Twenten, want voor hen waren beide groepen immers 'Germanen.'

Waarschijnlijk hebben niet alleen de Tuihanti, maar ook de Friese soldaten uit deze ruitereenheid in het heiligdom bij het legerkamp hun goden vereerd. Aangezien de god Mars één van die goden was, is het dus heel goed mogelijk dat het ruiterbeeldje dat in Friesland is gevonden, meegenomen is door een Friese soldaat. Hij had als ruiter in het Romeinse leger gediend en was na afloop van zijn diensttijd naar huis teruggekeerd. Het beeldje dat hij meenam was voor hem waarschijnlijk meer dan een souvenir. Hij was in het leger in aanraking gekomen met Romeinse goden en met de Romeinse gewoonte om goden af te beelden als mensen. Hoewel het beeldje een aandenken kan zijn geweest aan een soldaat te paard, is het meer waarschijnlijk dat het een afbeelding was van de god Mars, afgebeeld als gewapende ruiter.

Romeinse godenbeeldjes

Dit beeldje van Mars is trouwens niet het enige Romeinse godenbeeldje dat in Friesland is gevonden. Er zijn meer dan dertig Romeinse godenbeeldjes uit Friesland bekend (Zadoks, Peters & Van Es, 1967). Bijna allemaal zijn ze gevonden bij het afgraven van de terpen. De terpaarde werd met de hand afgegraven en

per schip vervoerd om als mest te dienen op onvruchtbare gebieden. Het kan dus gebeuren dat vondsten uit terpen hierdoor op andere plaatsen terechtkomen en daar na verloop van tijd gevonden worden; dat zal ook het geval zijn bij het ruitbeeldje dat gevonden is bij De Knipe, want daar liggen geen terpen in de omgeving. Bij de terpafgravingen kwamen allerlei vondsten tevoorschijn, onder andere Romeinse gebruiksvoorwerpen, maar ook Romeinse bronzen beeldjes. Het gaat om afbeeldingen van verschillende goden. Niet alleen beeldjes van Mars, de oorlogsgod, maar ook van Mercurius, de god van de handel en van de goden Minerva en Apollo zijn in Friesland gevonden. Er is ook een ander bronzen paardje (zonder ruit) gevonden. Deze bronzen beeldjes dateren uit de 2^e en 3^e eeuw.

Van al deze beeldjes hebben we geen idee waar ze precies gevonden zijn. Vaak is wel de terp bekend waar het beeldje gevonden is, maar is er niets bekend over de context. Daarom is het ook onduidelijk in welke periode de beeldjes in Friesland zijn gekomen. Het meest aannemelijk is de Romeinse periode, omdat de beeldjes in die tijd gemaakt zijn. Het is echter mogelijk dat sommige godenbeeldjes een tijd lang boven de grond hebben gecirculeerd voordat ze in de grond terecht zijn gekomen.

Het is ook niet duidelijk waar al deze godenbeeldjes gemaakt zijn. Engeland is mogelijk, al zijn daar niet zo heel veel bronzen godenbeeldjes gevonden. Veel meer beeldjes zijn bekend uit Nederland ten zuiden van de Rijn, uit België, Duitsland en Frankrijk. Mogelijk is het merendeel van de beeldjes uit Friesland daar gemaakt.

Hoe zijn deze Romeinse godenbeeldjes vervolgens in Friesland gekomen? Waarschijnlijk zijn ze (deels) meegenomen door teruggekeerde soldaten. Er zijn namelijk relatief veel beeldjes van de god Mars in Friesland gevonden. En omdat Mars de god was van de oorlog en de beschermgod van de soldaten is

het waarschijnlijk dat afbeeldingen van deze god bij soldaten favoriet waren.

Veteranen

Hoewel Friesland maar korte tijd, vanaf 12 v.Chr., onderdeel was van het Romeinse Rijk zijn er toch veel Friezen in Romeinse dienst gegaan. Na afloop van 25 jaar dienst kregen ze het Romeinse burgerrecht. Sommigen keerden terug na afloop van de dienstdienst en anderen bleven, soms met vrouw en kinderen, in de omgeving van het legerkamp waar ze hun dienstdienst hadden beëindigd. De eerste veteranen die terugkeerden kwamen dus mogelijk al in het begin van de eerste eeuw naar huis terug.

Toevallig zijn twee soldaten die naar huis zijn teruggekeerd bekend geworden. Cruptorix, de Friese veteraan die in het jaar 28 de Romeinen hielp toen die in Friesland ruzie kregen met de Friezen. Zij vonden dat ze te veel belasting moesten betalen. De veteraan Cruptorix had een boerderij ergens in Friesland en hij bood onderdak aan de Romeinen die in het nauw gedreven werden door de Friezen. Een andere veteraan was aanwezig bij de verkoop van een koe. Dit staat in het koopcontract dat door Romeinse soldaten is gesloten met een Fries. Dit zogenaamde “was-tafeltje” is gevonden in de terp Tolsum bij Franeker. Deze veteraan werd in het contract genoemd, omdat hij borg stond voor de goede afhandeling van de levering van de koe. Deze voorbeelden zijn natuurlijk unieke gegevens. Er zullen daarom wel meer Friese veteranen naar huis zijn teruggekeerd waarvan wij niets weten. Zij waren na 25 jaar trouwe dienst Romeins burger geworden en keerden terug naar hun woongebied dat buiten het Romeinse rijk lag. Aan dat burgerrecht hadden ze daar vermoedelijk niet veel, behalve dat een lang verblijf in het Romeinse leger misschien aanzien gaf. Bovendien konden zij een rol spelen bij contacten tussen Friezen en Romeinen. En dat kon natuurlijk altijd iets opleveren.

Romeinse godenverering?

Waarom namen veteranen godenbeeldjes mee naar huis? En wat deed de veteraan die een Romeins bronzen godenbeeldje mee naar huis had genomen daarmee? Werd het beeldje naar Romeins gebruik op een speciale plek in huis gezet, of werd het in een heiligdom aan een (Romeinse) god geofferd? Of hebben de veteranen na thuiskomst hun eigen tradities weer opgenomen en hebben zij de beeldjes gebruikt bij hun eigen rituelen? Er zijn, zoals gezegd, helaas geen gegevens bekend over de preciese omstandigheden waarin de beeldjes in Friesland zijn gevonden. Daarom is het moeilijk vast te stellen op welke manier de beeldjes gebruikt zijn.

Wat we wel weten is dat de bewoners van het noorden van Nederland rituele handelingen hebben verricht. Deze rituelen stammen al uit een periode lang voordat de Romeinen in het gebied ten zuiden van de Rijn waren neergestreken. En deze rituelen hebben hun sporen nagelaten. Er zijn namelijk bijzondere voorwerpen en skeletresten van mens en dier op speciale plaatsen begraven. Het meest bekend zijn de zogenaamde bouwoffers. Dit zijn offers die gebracht zijn bij de bouw of de ingebruikname van een boerderij. Maar ook bij het verlaten van het erf of de boerderij werden rituelen verricht.

Resten van dergelijke rituelen zijn gevonden in Ezinge (Groningen). Daar werd tijdens de opgraving van de oudste boerderij een bouwoffer aangetroffen. Het offer bestond uit skeletdelen van een paard, een rund en een hond. Deze skeletdelen lagen aan de noordzijde, in de smalle ruimte tussen de vlechtwerkwand en de daarbuiten geplaatste palen (Van Giffen, 1964). Ook in Hatsum (Friesland) werd een bijzonder object aangetroffen. Daar werd in de vlechtwerkwand van een boerderij uit de Romeinse IJzertijd een stuk van een Romeinse dakpan gevonden. En in het Drentse Wijster werden onderin het gat, waar één van de palen van een boerderij was geplaatst, twee kommen van aardewerk gevonden. Eén

daarvan was een Romeinse wrijschaal van *terra sigillata*. Dit aardewerk was in die tijd een bijzonder bezit. Daarom is het mogelijk dat niet alleen aardewerk, dierenbotten en misschien zelfs mensenbotten gebruikt zijn bij rituelen, maar dat ook bronzen beeldjes als offer werden gedeponeed. Uit opgravingen in andere delen van Nederland is gebleken dat Romeinse bronzen beeldjes daar inderdaad zijn gebruikt als bouwoffer. Bijvoorbeeld in Colmschate, een stadsdeel van de gemeente Deventer (Overijssel). Daar werd bij een opgraving in een paalkuil aan de oostkant van de zuidelijke ingang van een huis uit de derde eeuw een bronzen beeldje van de godin Victoria gevonden (Hermsen, 2003). Ook in Helden (Limburg) is onderin een grote kuil, dichtbij één van de huizen, een bronzen beeldje van de god Mars gevonden. In deze twee gevallen zijn de Romeinse godenbeeldjes dus hoogstwaarschijnlijk gebruikt bij een rituele depositie.

Van andere bronzen beeldjes is bekend dat ze in sloten of afvalkuilen zijn gevonden. Een bronzen beeldje van de god Mercurius werd bij een opgraving in Dalfsen (Overijssel) gevonden in een sloot in de omgeving van de nederzetting. Het materiaal in de sloot dateert uit de vierde eeuw. Ook de twee bronzen Romeinse godenbeeldjes die bij opgravingen in Ede-Veldhuizen (Utrecht) gevonden zijn, werden aangetroffen in een gebied dat oorspronkelijk tot de nederzetting had gehoord. Daar hadden veel waterputten gelegen, maar het terrein was door vernatting buiten gebruik geraakt. De twee beeldjes werden samen in een kuil op dat terrein aangetroffen. Vaak worden dergelijke bijzondere vondsten in kuilen of sloten iets te gemakkelijk gezien als objecten die overbodig waren en vervolgens in een afvalkuil gegooid werden. Maar eigenlijk geeft de aanwezigheid van een bronzen beeldje in een kuil of sloot al aan dat het niet om een afvalkuil gaat, maar dat er mogelijk sprake is van de resten van een rituele handeling. Immers, niet alleen het bouwen van

een huis, maar ook het afbreken ervan of het verlaten van een bepaalde plaats ging vaak gepaard met rituelen waarbij offers werden gebracht en objecten werden gedeponeerd.

Romeinse goden in Friese rituelen?

Dit alles overziende kunnen we vaststellen dat de bronzen beeldjes van Romeinse goden die in Friesland gevonden zijn, vermoedelijk te maken hebben met rituelen. We kennen voorbeelden van rituele deposities uit Friesland, Groningen en Drenthe. Hierbij zijn geen bronzen beeldjes aangetroffen. Maar we hebben gezien dat op andere plaatsen wel bronzen beeldjes in rituele deposities aangetroffen worden. Het is dus mogelijk dat ook de Romeinse godenbeeldjes in Friesland gebruikt zijn in een ritueel waarbij een beeldje op een bepaalde plaats in de nederzetting werd gedeponeerd. Hopelijk zullen opgravingen in de toekomst een dergelijk ritueel nog eens kunnen aantonen.

Summary: Roman deities in Friesland

A Roman statuette of a bronze warrior god, probably Mars, was discovered near Heerenveen, in the Dutch province of Friesland. The statuette, 7 cm in height, was probably brought back from England by a Frisian veteran from England. This bronze warrior and many other statuettes of Roman deities from Friesland may have been used in a traditional ritual. Although ritual deposits of artefacts and bones are known from the northern part of the Netherlands, the existence of depositions of Roman statuettes in or near farmhouses are only known from other parts of the Netherlands.

Noot

1. Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen.

Literatuur

- Giffen, A.E. van, 1964. Het bouwoffer uit de oudste hoeve te Ezinge (Gr.). *Helinium* III, pp. 246–253.
- Hermesen, Ivo, 2003. De Victoria van Colmschate-Skibaan: een Romeins godenbeeldje als bouwoffer. *Overijssels Erfgoed*. Zwolle, pp. 65–71.
- Kramer, Evert, 2007. Ruiterbeeldje van Romeins-Keltische oorsprong. *Detector Magazine* mei 2007, p. 10.
- Zadoks-Josephus Jitta, A.N., W.J.T. Peters & W.A. van Es, 1967. *Roman Bronze Statuettes from the Netherlands I*. Statuettes found North of the Limes. Scripta Archaeologica Groningana, Groningen.